

Selman Repišti
magistar (MA) psihologije;
Bosna i Hercegovina;

PROFILIRANJE KRIMINALACA IZ GRUPE ‘BIJELIH OVRATNIKA’

Sažetak

Cilj rada je identificiranje kriminalnih aktivnosti tipičnih za ‘bijele ovratnike’, uz sociodemografska i psihološka obilježja ove grupe zaposlenika-počinitelja. Pregledom literature i statističkih podataka, utvrđeno je da su počinitelji ove vrste obično: oženjeni muškarci četrdesetih godina koji pripadaju bjelačkoj populaciji, i to visoke inteligencije i socioekonomskog statusa; narcisoidni oportunisti, utilitaristi, hedonisti, te osobe sklone manipulaciji i pretjeranom upravljanju dojmovima o sebi. Ove osobe nerijetko spadaju u grupu emocionalno stabilnih ekstraverata, koji većinom pokazuju otvorenost za nova iskustva. Pored toga, sebe percipiraju kao savjesne osobe. Različite su kriminalne radnje za koje ovi počinitelji odgovaraju pred zakonom: podmićivanje, pronevjere, falsificiranje, prevare, utaje poreza... Kriminalci iz grupe ‘bijelih ovratika’ najčešće su motivirane pohlepom, korištenjem prilike koja im se ukazala, sviješću da ih je teško uhvatiti i uvjerenjem da posjeduju sposobnosti i vještine potrebne za određenu prevaru. Za njih je karakteristično korištenje racionalizacije i neutralizacije, kao mehanizama opravdavanja svojih nedjela. Natjecateljska, nemilosrdna organizacijska klima i toleriranje etički upitnih taktika poslovanja mogu ih dodatno motivirati za vršenje nedozvoljenih aktivnosti.

Ključne riječi: *kriminal, ‘bijeli ovratnici’, korporativni kriminal, psihološko profiliranje, psihopatija, narcisoidnost.*

1. VRSTE KRIMINALA "BIJELIH OVRATNIKA"

1.1. Bijeli, plavi, ružičasti i zlatni ovratnici

"Bijeli ovratnici" (eng. *white-collar workers*) su ljudi koji rade na onim poslovima za koje je potrebno visoko obrazovanje, specifične vještine, znanja i kompetencije. Riječ je o generalnim i izvršnim direktorima, vlasnicima korporacija, top-menadžerima, poduzetnicima, supervizorima, službenicima u području administracije i slično. U principu, "bijeli ovratnici" rade u uredima, i to na visokoplaćenim pozicijama. Međutim, šefovi restorana i slični profili također spadaju u "bijele ovratnike", budući da su na odgovornim pozicijama koje podrazumijevaju visoku financijsku dobit. Naziv ove kategorije nastao je kao asocijacija na košulje sa bijelim ovratnikom koje su krajem prethodnog i početkom prošlog stoljeća bile naročito karakteristične za činovnike, menadžere i ostale zaposlenike koji su se bavili administrativnim poslovima (Bain i Price, 1972; 325).

Suprotno, "plavi ovratnici" (eng. *blue-collar workers*) su grupa zaposlenika koji se bave fizičkim poslovima. To su osobe koje rade na različitim konstrukcijama, u skladištima, na utovaru/istovaru, u rudnicima, lukama, šumama itd. Naziv potiče od plavih radničkih kombinezona.

Postoje i "ružičasti ovratnici" (eng. *pink-collar workers*), tj. radnici u oblasti prodaje, kozmetičari/ke, bejbisiteri/ke, konobari i konobarice... Oni, kako se i može pretpostaviti, imaju više kvalifikacije od "plavih ovratnika", a niže od "bijelih ovratnika".

Posljednja vrsta radnika su "zlatni ovratnici" (eng. *gold-collar workers*), a ovaj termin koristi se kako bi se označile osobe od 18. do 25. godine, koje su završili srednju školu ili započeli prvi ciklus studija odnosno neki od njegovih ekvivalenata (ali ga nisu priveli kraju). U Sjedinjenim Američkim Državama, ovi zaposlenici su većinom Afroamerikanci ili Hispanoamerikanci (Johnson, Burthey i Ghorm, 2008; 889). Zaposleni su na pola radnog vremena ili puno radno vrijeme, a obično su frizeri, tjelohranitelji, noćni čuvari, prodavači ili se bave nekim uredskim poslovima nižeg ranga. Može se primijetiti da se ova kategorija radnika u određenoj mjeri preklapa sa "ružičastim ovratnicima".

1.2. Definicije

Kriminal "bijelih ovratnika" (eng. *white-collar crime – WCC*) termin je koji je skovao sociolog Edwin H. Sutherland 1939. godine. U njegovo vrijeme, smatralo se da su kriminalci gotovo po pravilu osobe kojima životne prilike nisu bile naklonjene, tj. one koje su odrasle u razorenim domovima i sumnjivim, siromašnim četvrtima (Weisburd i Waring, 2001; 1).

Ovaj autor sugerirao je, dakle, da se počinitelji različitih kriminalnih djela trebaju tražiti i među onima koji su dobro materijalno situirani i koji rade na više isplativim poslovima.

Kriminal "bijelih ovratnika" bio bi uži pojam od organizacijskog, okupacijskog, odnosno profesionalnog kriminala, budući da je vezan za specifičnu grupu zaposlenika. Pored toga, kriminal "bijelih ovratnika" može se podijeliti na okupacijski i korporativni kriminal (Braithwaite, 1985; 19). U slučaju okupacijskog kriminala, zaposlenik na visokoj poziciji radi protiv svoje firme, kako bi prigrabio osobnu korist. Kod korporativnog kriminala, vlasnici organizacija/firmi i ostali subjekti koji imaju veliki interes usljed dobrog poslovanja firme, koriste se kriminalnim aktivnostima u korist vlastite korporacije.

Kriminal "bijelih ovratnika" obuhvaća prevare, pronevjere, socijalno-neodgovorne i antisocijalne radnje, ilegalno pribavljanje osobne koristi ili dobiti za organizaciju od strane onih koji uživaju veliko povjerenje, poštovanje i autoritet u određenoj organizaciji. Drugim riječima, ovaj pojam odnosi se na malverzacije planirane, organizirane i počinjene od strane profesionalaca visokog socijalnog statusa, a koje se temelje na uvidu u povjerljive informacije poslovanja, financijskoj i drugoj vrsti relevantne ekspertize, svijesti o difuziji odgovornosti (naročito ako je firma velika) i računanju na poteškoće u otkrivanju ovakvih kriminalnih radnji (Croall, 2001; 8).

Definicije ovog fenomena se baziraju na jednom ili više sljedećih aspekata: socioekonomskim karakteristikama počinitelja, vrsti kriminalnih djela i stupnju u kojem se ovakve djelatnosti smatraju dijelom organizacijske klime određene firme/korporacije. Ogren (1973; 59) ističe da kriminal "bijelih ovratnika" uključuje širok raspon nenasilnih djela i počinitelja, čiji su glavni elementi korupcija, nepoštenje i varanje. Sutherland (1983; 7) navodi da je riječ o kriminalnim djelima počinjenim od strane neke osobe na njenom poslu, a za nju se može reći da uživa veliko poštovanje i da je visokog socijalnog statusa. Raspravlja se i o tome da li je ova vrsta kriminala zaista kriminal u pravom smislu te riječi, ili je dio nedozvoljenog organizacijskog ponašanja, stila poslovanja određene firme i slično. Obično se o kriminalu "bijelih ovratnika" govori kao o nenasilnim nedozvoljenim (nelegalnim) djelima.

Ball (2006; 20) je, nakon razmatranja različitih metoda definiranja kriminala "bijelih ovratnika" (denotativna, sintetička, analitička, implikativna, korelacijska, kauzalna i deskriptivna metoda), zaključio kako je najuspješnija tzv. konsenzusna definicija ovog fenomena, nastala u okviru Nacionalnog centra za kriminal "bijelih ovratnika", smještenog u Zapadnoj Virginiji. Po ovoj definiciji, navedeni oblik kriminala obuhvaća sljedeće elemente (Helmkamp, Ball i Townsend, 1996; 15):

- a) neetičke ili nezakonite aktivnosti;
- b) osobe visokog/respektabilnog društvenog statusa koje vrše ovakvu vrstu djelatnosti;

- c) ličnu ili organizacijsku dobit kao rezultat ovih aktivnosti i
- d) narušavanje javnog povjerenja i/ili povjerene odgovornosti firmi odnosno visokopozicioniranom zaposleniku.

Treba naglasiti i da vlada, te ostali organi vlasti mogu također vršiti kriminalne radnje ovoga tipa, nad različitim organizacijama, udrugama, društvima i korporacijama.

1.3. Vrste kriminalnih djela "bijelih ovratnika"

Širok je dijapazon ilegalnih djela ove grupe zaposlenika. Po Martinezu (2014; 4), to su: prevare u vezi sa kreditnim karticama, davanje i uzimanje mita, falsificiranje/lažiranje dokumenata, ucjene, iznuđivanje, utaje poreza, malverzacije u vezi sa pružanjem usluga i plaćanjem, prevare oko osiguranja, malverzacije oko ulaganja, piramidalne sheme poslovanja itd. Wheeler i njegovi suradnici (1988; 343) navode tri kategorije kriminalnih djela (bijelih ovratnika):

- a) nepošten odnos prema klijentima, poslovna praksa koja narušava tržišno natjecanje i prevare u vezi sa ulaganjem u vidu davanja pogrešnih informacija (veoma zastupljena kategorija kriminalnog djelovanja);
- b) podmićivanje, prevare u vezi sa kreditima, lažne optužbe, izjave i tvrdnje, prevare poštanskim putem (umjereno zastupljena kategorija kriminalnih djela) i
- c) prevare u vezi sa porezom i pronevjere novca (slabije zastupljena kategorija kriminalnih radnji).

Cliff i Desilets (2014, 494-512) upozoravaju da u kriminal "bijelih" ovratnika mogu spadati i sljedeća djela: krađa povjerljivih informacija, preusmjerenje novca u svrhu financiranja terorističkih aktivnosti, zloupotreba intelektualnog vlasništva, krađa identiteta, prodaja lažnih farmaceutskih preparata i sredstava, manipuliranje korisnika usluga uz pomoć reklama i cijena...

U nekim slučajevima, ovi kriminalci se surovo obračunaju sa svojim žrtvama, što nije u skladu nekim definicijama kojima je kriminal "bijelih ovratnika" okarakteriziran kao "nenasilan". Tako Perri (2011; 229) navodi 12 slučajeva u kojima je žrtva (ili više njih) upucana, 11 slučajeva gdje je žrtva pretučena, te po jedan slučaj trovanja i nanošenja ubodnih rana određenim predmetom. Po Perriju (2016; 62) žrtve homicida su obično partneri ili svjedoci kriminalnih djela počinitelja, a sama podgrupa "bijelih ovratnika" koja je spremna ubiti druge ljude od nedavno se naziva "crvenim ovratnicima" (eng. *red-collar*).

Kada je riječ o metama kriminalnog djelovanja "bijelih ovratnika", one mogu biti: poslodavci, korisnici, dioničari, porezna uprava i banke (Gottschalk, 2013; 91).

Stoga bi se njihova kriminalna djelatnost mogla podijeliti i po ovom kriteriju.

U širem smislu, vrste kriminalnih djela ovog profila počinitelja potpadaju pod okupacioni i/ili korporativni (organizacijski) kriminal. Posebna vrsta kriminala označena je kao "poduzetnički" (eng. *entrepreneur criminal*), a karakteristična je za manje kompanije, gdje je rukovođenje manje transparentno (Arnulf i Gottschalk, 2012; 6). Počinilac koristi prilike kako bi prigrabio puno veću odbit od očekivane i to korištenjem sumnjivih metoda poslovanja. Arnulf i Gottschalk (2012; 7) upozoravaju i na kriminalna djela počinjena od strane drugih službenika koji obavljaju delikatne radne zadatke (npr. stručnjaci u oblasti računarstva i informatike), a koji posjeduju specifične kompetencije i znanja i imaju pristup važnim, povjerljivim informacijama.

2. SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA KRIMINALACA IZ GRUPE "BIJELIH OVRATNIKA"

Po podacima koje navode Wheeler i suradnici(1988; 340-341), a koji su obuhvatili preko 1000 počinitelja iz grupe "bijelih ovratnika" u SAD, među njima je: 85,5% muškaraca; 81,7% bijelaca; 58,4% stalno zaposlenih; 79,3% sa srednjom stručnom spremom; te manji postotak protestanata, a veći Židova u odnosu na njihovu zastupljenost u općoj populaciji SAD. Isti autori navode da je prosječna dob kriminalca ovakvog profila oko 40 godina.

Drugi istraživač (Gottschalk, 2013; 98) analizirao je karakteristike 323 osuđena kriminalca ovog profila u Norveškoj i utvrdio sljedeće: u uzorku je bilo 92% muškaraca, a prosječna dob osuđenika iznosila je 43 godine (najmlađi je imao 17, a najstariji 77 godina) prilikom izvršenja ovakvih djela. Pored toga, prosječno vrijeme proteklo od počinjenog djela do presude bilo je pet godina, a prosječno trajanje zatvorske kazne 2,2 godine (najkraća kazna iznosila je 15 dana, a najduža devet godina). Ovo istraživanje je novijeg datuma, vezano za period od 2009. do 2012. godine.

Alalehto(2015; 29-30) ističe da je procenat muškaraca među kriminalcima u grupi "bijelih ovratnika" oko 80%, a on se smanjuje sa smanjenjem kompleksnosti i ozbiljnosti pripadajućih kriminalnih radnji. Isti autor navodi da je prosječna dob počinitelja ovog profila 40-45 godina, da pripadaju etnički brojnijoj grupi u njihovoj zemlji, da su obično u braku ali i da je učestalost razvoda među njima veća nego u općoj populaciji. Alalehto (2015; 31) dodaje da su kriminalci iz grupe "bijelih ovratnika" obično visokoobrazovani i dobro materijalno situirani (kakav status nerijetko naslijede od svojih očeva-poslodavaca ili vlasnika firmi), te da su manje religiozni i rjeđe glasaju u odnosu na opću populaciju.

Rezultati istraživanja koje su proveli Listwan, Piquero i Voorhis (2010; 162-163) su sljedeći: 59,4% sudionika je bilo oženjeno, a 14,1% razvedeno; 82,5% ih je imalo malodobnu djecu; 53,2% je bilo zaposleno na puno radno vrijeme; 78,1% je poznato policijskim organima od ranije; a 67,5% ih je bilo solidnog do visokog socioekonomskog statusa. Ovo istraživanje provedeno je na uzorku od 64 kriminalca iz grupe "bijelih ovratnika", prosječne dobi 38,7 godina.

Blickle i suradnici (2006; 225) su u uzorku od 76 osuđenih "bijelih ovratnika" utvrdili da je bilo šest žena, te da je prosječna dob počinitelja 46,8 godina (u periodu provođenja istraživanja), uz prosječno vrijeme dosadašnjeg izdržavanja zatvorske kazne od 3,92 godine. Za ispitivanu grupu bila su tipična visoka godišnja primanja, u prosjeku nešto viša od 66.000 eura.

U istraživanju koje je provela O'Brien (2015; 59) na uzorku od 20 kriminalaca ovog profila, njih 70% je završilo prvi ili drugi ciklus visokog obrazovanja, isti postotak sudionika je osuđen prvi put, a manji broj njih počinilo je nekoliko kriminalnih djela na svojem radnom mjestu.

Kada je riječ o strukturi kriminalne grupe "bijelih ovratnika", a s obzirom na tip kriminala, za njih 86,2% karakterističan je okupacioni, a za 13,8% korporativni kriminal (Gottschalk i Rundmo, 2014; 175). Dakle, značajno veći broj kriminalaca ovog profila bio je motiviran prije ličnom nego organizacijskom dobiti. Zato bi se moglo pretpostaviti da su, u periodu kriminalnog djelovanja, ovi subjekti percipirali određeni problem financijske prirode, koji bi možda narušio njihov visok socioekonomski status. Primjeri su: rođenje djeteta, odlazak djeteta na fakultet, ozbiljna bolest člana porodice, otplaćivanje kredita sa visokom kamatnom stopom i slično.

3. PSIHOLOŠKE KARAKTERISTIKE POČINITELJA KOJI SPADAJU U "BIJELE OVRATNIKE"

3.1. Kognitivne sposobnosti

Raine i suradnici (2012; 2937) usporedili su 21 kriminalca iz grupe "bijelih ovratnika" sa 21 osobom iz kontrolne grupe po nekoliko neurobioloških varijabli. Rezultati njihove studije ukazuju na to da ova grupa kriminalaca ima razvijenije izvršne funkcije (tj. bolja je i brža u planiranju, organiziranju i procesu donošenja odluka...), bolju koncentraciju i pažnju, te veću kognitivnu fleksibilnost i radnu memoriju u odnosu na kontrolu grupu. Drugim riječima, ovi subjekti imali su veću koncentraciju sive mase u područjima mozga zaduženim za pobrojane, dominantno više kognitivne funkcije.

Kako je kvocijent generalne inteligencije obično visok u grupi visokoobrazovanih i onih koji imaju velika primanja (Ceci i Williams, 1997;

1056), može se pretpostaviti da kriminalci iz grupe "bijelih ovratnika" imaju, u principu, natprosječnu inteligenciju. Naravno, očekuje se da kod uhvaćenih i osuđenih kriminalaca ovog tipa koeficijent inteligencije bude nešto niži (u odnosu na one koji još nisu otkriveni i procesuirani), iz razloga što nisu uspjeli izmaći pravdi i zakonu.

3.2. Motivacija

U slučaju okupacionog kriminala "bijelih ovratnika", osnovna motivacija počinitelja je pohlepa u vidu pribavljanja financijske dobiti za lične svrhe. Kod korporativnog kriminala to ne mora biti slučaj, budući da je cilj ovakvih nedozvoljenih djela konkurentnost matične organizacije i njen veći profit (Alalehto, 2015; 31). Međutim, identificirajući se sa organizacijom i radeći u njenu korist na ovaj način, počinitelj može biti motiviran da poveća nivo vlastitog profesionalnog i općeg samopoštovanja. Njegova motivacija može se opisati sljedećim riječima: "Ako uspijem postići ono što je za neke moje kolege nemoguće, onda više vrijedim nego oni i biću više cijenjen, kao što će biti i moja firma iz perspektive drugih organizacija i poslovnog svijeta općenito." Moguće je i da ovakva osoba zadovoljava potrebu za povezanošću (sa svojom organizacijom), autonomijom (sloboda da uradi nešto što je nedozvoljeno) i kompetencijom (osjećaj da je pametnija, vještija i sposobnija kada se uspoređi sa svojim suradnicima i samim sobom u nekom od prethodnih perioda rada/poslovanja). Još jedno objašnjenje, koje se svodi na ličnu dobit, obuhvata slučajeve u kojima je počinitelj vlasnik firme. Ova osoba bolje financijsko poslovanje svoje firme percipira kao lično bogaćenje.

U oba slučaja (tj. kod okupacionog i korporativnog kriminala) u igri može biti potreba za kontrolom. Ne samo da osoba ima određeni stepen kontrole nad svojim radnim zadacima, već ima potrebu kontrolirati i klijente firme, partnere, podređene i slično. To čini na zvaničan, dozvoljen način, ali i uz pomoć ilegalnih, zakulisnih radnji. Ovakav vid kontrole je dobrim dijelom instrumentalnog tipa, jer je cilj pribavljanje izvjesne dobiti.

Motivacija ovakvih počinitelja može biti povezana i sa pasivnom agresijom. Zapolenik nekada ne može u potpunosti biti iskren kada je riječ o navodnoj nepravdi koja mu je učinjena ili o nedovoljnom poštovanju i poslušnosti od strane podređenih. Zato svoju (neostvarenu) direktnu verbalnu ili fizičku agresivnost konvertira u nedozvoljene aktivnosti u koje njegove kolege nemaju uvida. Agresiju može "premjestiti" na klijente i vanjske suradnike, što je mehanizam odbrane, kojim ova osoba štiti svoj ego od eventualne štete koju mogu pričinuti za nju neprihvatljivi poslovni i međukolegijalni odnosi.

Počinitelj kriminala "bijelih ovratnika" koristi se i neutralizacijom (poništanjem, niveliranjem), odnosno racionalizacijom svojih nedjela (Eaton i Korach, 2016; 138). Racionalizacije se ogledaju u razmišljanju na sljedeći način: "Mnogi se bave ovakvim aktivnostima. Niko neće pomisliti da sam ja počinitelj. U ovom što radim nema ništa loše." Prvi dio ovakvog razmišljanja može biti odraz mehanizma odbrane poznatog pod nazivom efekt lažnog konsenzusa. U tome mu pomaže prebacivanje odgovornosti (s obzirom da nije jedini zaposlenik u svojoj firmi koji bi mogao snositi posljedice ovakvih nedjela), kao i pravdanje odgovornošću nadređenih/autoriteta (budući da određeni procenat kriminalaca iz grupe "bijelih ovratnika" ima svoje nadređene, koji bi mogli odgovarati za njihove sumnjive aktivnosti). Dakle, još jedan vid motivacije je bijeg od pravde, tj. hvatanja.

"Bijele ovratnike" može motivirati i činjenica da se ukazala realna, dovoljno sigurna prilika (s malo rizika) da prigrabe neku dobit. Ovdje su posrijedi situacijski faktori, koji se nipošto ne smiju zanemariti. Nedostatak tuđe kontrole, pristup značajnim resursima organizacije (onima materijalne i nematerijalne prirode) i postojanje mogućnosti da se vješto prikriju malverzacije vodi ka većoj vjerojatnosti počinjenja ovakvih kriminalnih djela. Po "Meta-modelu kriminala" (u ovom slučaju onog koji je tipičan za "bijele ovratnike") koji su predložili Dorminey i njegovi suradnici (2012; 62), tri su individualne karakteristike počinitelja ovakvih djela: postojanje prilike za malverzacije ove vrste, financijski pritisak i sklonost racionalizaciji vlastitih (ne)djela. Ove karakteristike dovode do planiranja i počinjenja kriminalnih djela spomenutog profila, te sakrivanja tragova i dokaza. Wolfe i Hermanson (2004; 39) dodaju da je bitno da potencijalni/budući kriminalac, pored odgovarajuće prilike, racionalizacije i motivacije, ima i sposobnosti i vještine da počinji ovakva (ne)djela ("Ja imam vještine i znanja koja su potrebna da moja djela ostanu nezapažena i da dovedu do cilja koji sam zacrtao/la"). Model ovih autora naziva se "Rombičnim modelom prevare" (eng. *Fraud Diamond Model*), jer ga čine četiri pobrojane komponente.

Kako navode Kassem i Higson (2012; 193), tri su vrste pritisaka koji budućem počinitelju mogu biti motiv ili okidač za kriminalno ponašanje (sve tri mogu uključivati financijske i nefinancijske faktore): osobni pritisak (kockarski dugovi, održavanje visokog životnog stila, nedostatak lične discipline, pohlepa...), korporativni pritisak (strah od gubitka posla, frustriranost poslom, izazov da se nadmudri sistem, percepcija osobe da prima nisku plaću i da ne dobija dovoljno poticaja od strane svojih nadređenih) i vanjski pritisak (prijetnje po financijsku stabilnost organizacije, slika o sebi u očima osoba van firme, socijalni pritisak, reputacija u privatnom životu...). Korporativni pritisak povezan je sa percepcijom organizacije i organizacijskom pravdom.

Percepcija organizacije obuhvata uvjerenja zaposlenika o tome koliko je njihov posao siguran, kakav je kvalitet međuljudskih odnosa, kakva je poticajnost i zahtjevnost dodijeljenih radnih zadataka..., dok je percepcija organizacijske pravde stupanj u kome je raspodjela resursa unutar firme opažena kao pravičan proces (Repišti, 2013; 98-102).

3.3. Ličnost

Najčešće je psihopatologija kriminalaca iz grupe "bijelih ovratnika" okarakterizirana kao narcisoidna i/ili psihopatska (Eaton i Korach, 2016; 133). Narcisoidni poremećaj ličnosti odlikuje se idejama grandioznosti, uz divljenje samima sebi i očekivanje od okoline da nas "obožava" i cijeni. Uz to, prisutan je nedostatak ili nizak nivo empatije. Antisocijalni poremećaj ličnosti karakterizira emocionalna hladnoća (hladnokrvnost), nedostatak kajanja za svoja (ne)djela, te manipulativnost, prevrtljivost i površni šarm. Ovome treba pridodati oportunističan i utilitarizam.

U skladu s tim, ovakva osoba bi trebala postizati niske rezultate na dimenziji ličnosti koja se naziva poštenje/skromnost. Njene poddimenzije (facete) su: izbjegavanje pohlepe, iskrenost, pravednost i skromnost (Lee i Ashton, 2004; 340). Ova je osobina ličnosti najčešće u umjerenim negativnim korelacijama sa primarnom psihopatijom, makijavelizmom (tj. razmišljanjem i ponašanjem potaknutim devizom: "Cilj ne bira sredstvo") i narcisoidnošću (Lee i Ashton, 2005; 1576). Posljednje tri dimenzije tvore tzv. mračnu trijadu koja je u osnovi antisocijalnog ponašanja.

Međutim, ako je riječ o jednom počinjenom kriminalu ovog tipa, usljed nekog ozbiljnog razloga privatne prirode, kada nije bilo drugog izlaza iz nezavidne životne situacije, ne može se govoriti o narcisoidnom i/ili psihopatskom poremećaju ličnosti. Ovdje je prije riječ o "akutnom oportunizmu" koje se više nikada ne mora ponoviti. Ponašanje ovakvih počinilaca je više determinirano situacijski nego dispozicijski.

Listwan, Piquero i Voorhis (2010; 164) su utvrdili da najveći procenat kriminalaca ove vrste spada u tip ličnosti koji je u njihovom istraživanju označen kao "manipulator/ pragmatičar" i "situacijski inhibiran tip" (po 20,3%), potom "kulturalni konformista" (18,8%), pa "neurotično-anksiozni tip" (14,1%). Kako je ovdje bilo riječi o još četiri tipa ličnosti (dakle ukupno osam), ovi autori su ih, zbog sticanja što jasnije slike, saželi u sljedeće četiri kategorije: "agresivni tip" (40,6% sudionika), "situacijski (socijalno-konformistički) tip" (26,6%), "neurotični tip" (21,9%) i "ovisni tip" (10,9%).

Na njemačkom uzorku osuđenika za kriminal "bijelih ovratnika", Blickle i njegovi suradnici (2006; 228) su utvrdili da je za njih karakterističan visok stepen narcisoidnosti, hedonizma (izražen materijalizam i potreba za uživanjem

i zabavom), savjesnosti, potrebe za upravljanjem dojmovima u smislu postizanja visokih rezultata na "skalama laži" (tj. socijalne poželjnosti), kao i nizak nivo bihevioralne kontrole (u smislu nemogućnosti suzdržavanja od ispoljavanja i sprovođenja u djelo svojih nepoštenih namjera). Sklonost "bijelih ovratnika" da vješto upravljaju dojmovima o sebi može zavarati njihovu okolinu, koja ih nerijetko opisuje kao osobe sa visokim stupnjem prijateljske nastrojenosti, odnosno ugodnosti i dobrodušnosti.

Uspoređeni sa kriminalcima iz grupe "plavih ovratnika", počinitelji koji spadaju u "bijele ovratnike" postižu više rezultate na skali ekstraverzije i niže na skali neuroticizma, a i nešto su više otvoreni za nova iskustva (rezultat je bio na granici statističke značajnosti) u odnosu na prvu grupu (Pedaran i Arefi, 2015; 149). Dakle, među kriminalcima iz grupe "bijelih ovratnika" više je emocionalno stabilnih ekstraverata, nego što je među kriminalcima iz grupe "bijelih ovratnika". S druge strane, nivo savjesnosti i ugodnosti (prijatnosti) ove dvije grupe je prilično sličan (Pedaran i Arefi, 2015; 149).

Čini se da je neuroticizam dimenzija ličnosti koja je najbolji prediktor recidivizma u slučaju kriminalca <bijelih ovratnika> (Listwan, Piquero i Voorhis, 2010; 156). Drugim riječima, što je viši neuroticizam kod kriminalaca ovog tipa, to je veća vjerojatnost da će opet počiniti istu ili sličnu nedozvoljenu radnju. Objašnjenje ovakvog rezultata je dvojako. Prvo, osoba sa visokim stepenom impulzivnosti i neprijateljstva, te čestim fluktuacijama raspoloženja i ponašanja prije će napraviti <fatalnu> pogrešku i biti otkrivena. Drugo, osoba ovakvog profila može češće percipirati nepravdu, biti anksiozna ili depresivna, te težiti da reducira svoja negativna osjećanja u vidu prisvajanja dobiti koja će, navodno, dovesti do emocionalne i materijalne ravnoteže u njenom životu.

Treba naglasiti da profil nikada nije u potpunosti valjan i pouzdan (tj. "savršen"), već da predstavlja skup logički i smisaono povezanih procjena o počiniteljevoj ličnosti, ponašanju i sociodemografskoj pripadnosti. Procjene su rezultat statističkih podataka o prethodnim sličnim slučajevima kriminalca, nalaza istraživanja, prikupljenih dokaza i logičkog zaključivanja. Između procjena postoji razlika u stupnju vjerojatnosti da su one zaista karakteristične za počinitelja/e. Ako kriminalac iz grupe "bijelih ovratnika" ubije nekoliko (tri ili više) svojih partnera, svjedoka i slično, ovdje je riječ o profiliranju serijskog ubojice, što je izrazito kontroverzna tema u forenzičnim znanostima. Primjerice, kada bi se model profiliranja serijskih ubojica predložen od strane FBI-a mogao primijeniti za kriminalca "bijelih ovratnika", većinu ove skupine činili bi organizirani počinitelji (tj. oni koji vješto planiraju svoje zločine i skrivaju njihove tragove). Nasuprot njima, bili bi neorganizirani počinitelji, koji bi bili aljkaviji prilikom počinjenja ovakvih kriminalnih djela. Drugim riječima, imali bi niži stupanj forenzične svjesnosti (Douglas i Burgess, 1986; 11). Pored toga, neki kriminalci iz grupe "bijelih ovratnika" spadali bi u mješoviti tip počinitelja.

Profiliranje bi, svakako, trebalo povjeriti timu stručnjaka: psiholozima, psihijatrima, kriminolozima i detektivima, uz suradnju sa ekonomistima, menadžerima i pravnicima (budući da se razumiju u funkcioniranje organizacija, poslovnu ekonomiju i radno pravo).

Istraživanja koja su ovdje prikazana provedena su u prosperitetnim zemljama (SAD, Njemačka, Norveška), te se postavlja pitanje kolika je njihova geografska generalizabilnost, tj. da li se mogu primijeniti u poslovnom kontestu npr. zemalja regiona (BiH, Hrvatske, Crne Gore, Srbije i Makedonije)? Kod nas nedostaju sustavna istraživanja fenomena kriminala "bijelih ovratnika", stoga smo prinuđeni referirati se na rezultate stranih studija. U svakom slučaju, metodologija prikazanih studija predstavljala bi dobro osnovu za provođenje istraživanja u ovoj oblasti na našim prostorima. Potom bi stanje kod nas moglo biti uspoređeno sa stanjem u zapadnim zemljama, čime bi se stekao uvid u eventualne sličnosti profila kriminalaca iz grupe "bijelih ovratnika", ali i u socioekonomske, političke i kulturalne specifičnosti koje dovode do diskrepance između rezultata dobivenih u različitim sociokulturalnim sredinama (podnebljima).

Ovaj bi rad bio koristan teoretičarima i istraživačima u oblasti kriminologije, forenzične psihologije, sudske psihijatrije, te organizacijskih znanosti (poslovna psihologija i ekonomija). Svakako, njegov bi sadržaj mogao pružiti uvid kriminalistima u smjernice profiliranja ovakvih počinitelja, te im eventualno pomoći pri njihovom identificiranju.

4. ZAKLJUČAK

Prilikom profiliranja kriminalaca iz grupe "bijelih ovratnika" prvo treba prikupiti podatke o sljedećem: prestižu i vrsti radnih mjesta, osnovnoj djelatnosti određene organizacije, tipu kriminala (prevara, pronevjera, davanje i primanje mita) i odnosima unutar organizacije (vertikalna komunikacija: nadređeni - podređeni i horizontalna komunikacija: odnosi među kolegama istog ranga). Važno je i napraviti distinkciju između okupacionog i korporativnog (organizacijskog) kriminala, te između toga da li je počinitelj neko ko se već duže vrijeme bavi ilegalnim aktivnostima ili onaj ko je samo jednom počinio nedozvoljenu radnju pod utjecajem nagle promjene u njegovom privatnom ili profesionalnom životu. Bitno je i testirati hipotezu o tome da li je u određenom zločinu sudjelovalo više zaposlenika ili samo jedan. Isto tako, treba imati na umu da je ova grupa heterogena po svojim kriminalnim djelima i karakteristikama, što je donekle potisnuto u drugi plan određivanjem karakterističnih tendencija u njihovom ponašanju, te tipičnih karakteristika glede njihove ličnosti, motivacije i kognitivnih sposobnosti.

Prototip (protoprofil) kriminalca iz grupe "bijelih ovratnika" izgledao bi ovako: osoba ima 40-45 godina, bijelac je muškog spola; visoko je inteligentna

i sposobna brzo prelaziti sa jednog zadatka na drugi, ali se i duže vremena koncentrirati na određeni zadatak; dobro je situirana i završila je bar prvi ciklus visokoškolskog obrazovanja; trenutno je oženjena, premda je sklona razvodima; narcisoidna je, oportunistička, utilitarista i manipulator; stalno je zaposlena; radi na odgovornim pozicijama koje zahtijevaju kompleksnije poslovne vještine i kompetencije; izložena je određenom pritisku u firmi ili privatnom životu, koji može biti financijske i/ili nefinancijske prirode; motivirana je pohlepom i "povoljnim" uvjetima prilike koja joj se ukazala; ostavljaju dojam emocionalno stabilne, ekstravertirane i savjesne osobe; nepoštena je i neskromna; sklona je upravljati dojmovima o sebi, uz pomoć površnog šarma (karizme) i autoriteta; sklona je hedonističkom stilu života i ima izraženu potrebu za kontrolom.

Valja istaći da osobine ličnosti ovakvih počinitelja treba uzimati sa rezervom, budući da je riječ o mjerama samoiskaza koje se koriste za procjenu ličnosti. One su opterećene faktorom davanja socijalno-poželjnih odgovora, tj. upravljanjem dojmovima o sebi, i to je njihov glavni nedostatak (Repišti, 2016; 17). Također, visok stupanj ekstraverzije kod ovih počinitelja treba tumačiti kao odraz karizmatičnog liderstva, površnog šarma i težnje ka socijalnoj dominaciji/superiornosti. Izraženu emocionalnu stabilnost treba interpretirati u terminima hladnokrvnosti i pribranosti tokom počinjenja samih kriminalnih djela. Visok stupanj savjesnosti može se interpretirati ne samo kao revnosnost u obavljanju radnih zadataka, već ustrajnost (perzistentnost) tokom osmišljavanja, planiranja i izvođenja aktivnosti koje se odnose na malverzacije, prevare i pronevjere.

5. LITERATURA

1. Alalehto, T. (2015). White collar criminals: The state of knowledge. *The Open Criminology Journal*, 8, 28-35.
2. Arnulf, J. i Gottschalk, P. (2012). Principals, agents and entrepreneurs in white-collar crime: An empirical typology of white-collar criminals in a national sample. *Journal of Strategic Management Education* 8(3), 1-22.
3. Bain, G. S. i Price, R. (1972). Who is a white-collar employee? *BJIR*, 10(3), 325-339.
4. Ball, R. (2006). Logika definicije kriminaliteta "bijelih ovratnika". *Kriminologija i socijalna integracija*, 14(1), 13-21.
5. Blickle, G., Schlegel, A., Fassbender, P. i Klein, U. (2006). Some personality correlates of business white-collar crime. *Applied Psychology: An International Review*, 55(2), 220-233.
6. Braithwaite, J. (1985). White collar crime. *Annual Review of Sociology*, 11, 1-25.

7. Ceci, S. i Williams, W. (1997). Schooling, intelligence, and income. *American Psychologist*, 52(10), 1051-1058.
8. Cliff, G. i Desilets, C. (2014). *White Collar Crime: What it is and where it's going*. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, 28 (2), 481-523.
9. Croall, H. (2001). *Understanding white collar crime*. Buckingham: Open University Press.
10. Dorminey, J., Fleming, A., Kranacher, M. i Riley, R. (2012). The evolution of fraud theory. *The CPA Journal*, 82(6), 61-65.
11. Douglas, J. & Burgess, A. (1986). Criminal profiling: a viable investigative tool against violent crime. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 55, 9-13.
12. Eaton, T. i Korach, S. (2016). A criminological profile of white-collar crime. *The Journal of Applied Business Research*, 32(1), 129-142.
13. Gottschalk, P. (2013). Victims of white-collar crimes. *Matters of Russian and International Law*, 3(3), 91-109.
14. Gottschalk, P. i Rundmo, T. (2014). Crime: The amount and disparity of sentencing – a comparison of corporate and occupational white collar criminals. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 42(3), 175-187.
15. Helmkamp, J., Ball, R. i Townsend, K. (1996). *Definitional dilemma*. Morgantown, WV: National White Collar Crime Center.
16. Johnson, J. H., Burtney, G. C. i Ghorm, K. (2008). Economic globalization and the future of Black America. *Journal of Black Studies*, 38(6), 883-899.
17. Kassem, R. i Higson, A. (2012). The new fraud triangle model. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(3), 191-195.
18. Lee, K. i Ashton, M. (2005). Psychopathy, machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38, 1571-1582.
19. Lee, K. i Ashton, M. (2004). Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329-358.
20. Listwan, S., Piquero, N. i Voorhis, P. (2010). Recidivism among a white-collar sample: Does personality matter? *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 43(1), 156-174.

21. Martinez, J. (2014). Unpunished criminals: The social acceptability of white collar crimes in America. *Senior Honors Thesis* (Paper 382). Dostupno na: <http://commons.emich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1381&context=honors>.
22. O'Brien, C. (2015). *Behavioral characteristics of white-collar crime and the pre-employment hiring process*. Doktorska disertacija. Atlanta, GA: Georgia State University. Dostupno na: http://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1060&context=bus_admin_diss.
23. Ogren, W. (1973). The ineffectiveness of the criminal sanction in fraud and corruption cases: Losing the battle against white collar crime. *American Criminal Law Review*, 11, 959-988.
24. Pedaran, N. i Arefi, M. (2015). A comparison of the characteristics of white-collar and blue-collar inmates in Isfahan. *Journal of scientific Research and Development*, 2(5), 147-151.
25. Perri, F. (2016). Red collar crime. *International Journal of Psychological Studies*, 8(1), 61-84.
26. Perri, F. (2011). White-collar criminals: The ‘kinder, gentler’ offender? *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 8, 217-241.
27. Raine, A., Laufer, W., Yang, Y., Narr, K., Thompson, P. i Toga, A. (2012). Increased executive functioning, attention, and cortical thickness in white-collar criminals. *Human Brain Mapping*, 33(12), 2932-2940.
28. Repišti, S. (2016). *Psihologija ličnosti: Teorija i empirija* (2. izd.). Podgorica: Autorovo izdanje.
29. Repišti, S. (2013). *Lov na poslovni uspjeh: Praktični priručnik*. Podgorica: Autorovo izdanje.
30. Sutherland, E. (1983). *White collar crime: The uncut version*. New Haven: Yale University Press.
31. Weisburd, D. i Waring, E. (2001). *White-collar crime and criminal careers*. New York: Cambridge University Press.
32. Wheeler, S., Weisburd, D., Waring, E. i Bode, N. (1988). White collar crimes and criminals. *Faculty Scholarship Series* (Paper 4127), 331-357. Dostupno na: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5132&context=fss_papers.
33. Wolfe, D. i Hermanson, D. (2004). The fraud diamond: Considering the four elements of fraud. *CPA Journal* 74, 38-42.

PROFILING "WHITE COLLAR" CRIMINALS

Abstract

The aim of the article is identifying criminal activities that are typical of "white collar workers", along with the socio-demographic and psychological characteristics of this group of employees. On the basis of review of the literature and statistical data, it was found that these perpetrators are usually: married men in their forties who belong to the white population, with high intelligence levels and socioeconomic status; narcissistic opportunists, utilitarians, hedonists; and people prone to manipulation and impression management in favor of themselves. These individuals often belong to the group of emotionally stable extraverts, which mostly show openness to new experiences. In addition, they perceive themselves as conscientious persons. There are various criminal activities on the grounds of which these perpetrators are prosecuted: bribery, embezzlement, forgery, fraud, tax evasion... "White collar" criminals are often motivated by greed, using the opportunity that was offered to them, the awareness that it is hard to catch them, and the conviction that they have the ability and skills necessary for a specific fraud. They typically use rationalization and neutralization, as mechanisms to justify their misdeeds. Competitive, ruthless organizational climate, and tolerance to ethically questionable business tactics may further motivate them to carry out this kind of illicit activities.

Keywords: *crime, white-collars, corporate crime, psychological profiling, psychopathy, narcissism.*